

1

BERNARD CRICK
OVAD A OROL*The New Statesman*
16. september 1983

Fakt, že encyklopedické dielo Justina Wintleho Tvorcovia modernej kultúry obsahuje samostatné heslo Ernest Gellner, je dôkazom odvahy a vedomostí zostavovateľov. Gellner je autorom dôležitých a originálnych príspevkov pre filozofiu, sociológiu a antropológiu, ale aj on len ťažko rozlišoval, kedy je vhodné nosiť korunu moderného veľikána a kedy si nasadiť masku večného *enfant terrible*. Niekedy je ovadom, ktorý bodá do mäkkých partií brucha, inokedy zas orlom, ktorý sa vznáša vo výšinách a hľadá do dialáv.

Touto knihou sa otvára slubná nová edícia; je to ďalší statočný pokus „skúmať“ širšie súvislosti, ktorých sa historická veda často dotýka, ale len zriedka priamo skúma“ a nájsť odborníkov, ktorí majú písať pre laikov. Hlavný redaktor edície, R. I. Moore, nemohol nájsť mnohostrannejšieho špecialistu na komplikovanú úlohu ukázať modernému čitateľovi, ako svet prekvital bez existencie nacionalizmu a národných štátov a vysvetliť mu, ako sa to všetko pomerne nedávno zmenilo (nedávno z hľadiska dejín ľudstva). Gellner sa pomerne málo zaujíma o dejiny myslenia a politiky: považuje ich za viac-menej nedostatočné vysvetľovanie elementárnych podmienok fungovania spoločnosti. Gellner zosmiešňuje marxizmus, nie však preto, že redukuje idey a dôležitosť spoločenskej zmeny na druhoradé činitele v porovnaní s ekonomickými činiteľmi, ale preto, že identifikuje nesprávne činitele.

Dejiny moderného sveta a formovanie moderného povedomia sú dejinami národov, a nie tried.

Gellner útočí na tri falošné teórie zdrojov nacionalizmu. Prvou je krátkozraká viera, že nacionalizmus je „prirodzený a vzniká sám od seba“, že dejiny sveta pred vznikom moderného národného štátu boli dejinami potláčania imanentnej tendencie vlastnej ľudstvu (pozri Hegel). Druhou je myšlienka, že nacionalizmus je „umelým dôsledkom ideí, ktoré ani nemuseli byť sformulované“: romantické doktríny spoločenstva - komunity ako zdroja morálnych hodnôt (pozri Rousseau) viedli k vzniku myšlienky (ako s nevôľou konštatuje Elie Kedourie), že pre každý národ musí existovať štát a ten je jediným stabilným základom po-

riadku - a nie náboženstvo, dedičstvo, právo, tradícia, rozum či blahobyť. A po tretie: v marxizme obľúbená teória zlej adresy: tak, ako extrémni šíitski moslimovia považujú za chybu to, že archanjel Gabriel odovzdal božie posolstvo Mohamedovi namiesto Alimu, marxisti si v zásade radi myslia, že duch dejín či ľudského vedomia urobil strašnú chybu. Posolstvo bolo určené tridam, ale kvôli osudovému omylu spôsobenému pošťou, bolo doručené národom. Preto musia revoluční aktivisti presvedčiť zlého adresáta, aby ho odovzdal tomu správne a pôvodne zamýšľanému.

Toto bola veľmi názorná ukážka, čo vás v knihe ďalej čaká. Gellner postupuje zväčša metódou *reductio ad absurdum* a určuje takzvané modely (napr. terče). Preháňa však. Príliš vážni ľudia, ba aj tí, čo nemajú zmysel pre humor, si vôbec nemusia všimnúť, že im hlavy odsekli, pokiaľ to neurobíte rituálnou formou, alebo im to nepoviete polopate. Má príliš rád paradox a čudesné vynyslené príklady o Ruritánii a modrých ľudkoch. Nenávidím modrých ľudkov. Základná téza je však jasná a seriózná.

V agrárnych, predindustriálnych spoločnostiach mali spoločnú kultúru, a to „vysokú kultúru“ gramotnosti, iba elity. Skutočne, práve táto kultúra často prekračovala hranice štátov. Roľníctvo bolo z veľkej časti negramotné a jeho kultúra, jazyk a dialekty mali iba lokálny význam. Industrializácia vytvorila potrebu všeobecnej gramotnosti, mobility za prácou, ako aj všeobecnej geografickej mobility v rámci veľkého trhového priestoru, v ktorom sa vyvinula spoločná kultúra. Práve táto homogénna spoločnosť, tvrdí Gellner, potrebovala pestovať nacionalizmus. Národná identita mala nahradiť staršie, zložité a predsa zvykové a inštinktívne svety príslušnosti k lokalite, kmeňu, či rodine. Všetci ostatní zapriahli voz pred koňa: tvrdia, že zjednotenú spoločnosť vytvorila myšlienka nacionalizmu, hoci táto bola práve odpoveďou na ňu. Kmeňová či rodinná príslušnosť protirečila trhu a požiadavkám na špecializáciu a spoločné vzdelanie. „Monopol zákonného vzdelania je teraz dôležitejší a prvoradejší než monopol sily“, hovorí ovad. Naše nové národné spoločenstvá už charakterizuje „homogenita, gramotnosť a anonymita“, hovorí orol; to znamená, že jednotlivci sú zameniteľní, neexistuje žiadna prísna vnútorná hierarchia spoločenského postavenia - „v porovnaní s agrárnou spoločnosťou je táto spoločnosť mobilná a rovnostárska“.

Vo veľmi širokej historickej perspektíve je to tak - i keď sa Gellner gavaliersky zmieňuje aj o možných príkladoch predindustriálnych národných štátov a postindustriálnych multinárodných krajín (napríklad Veľká Británia?). Do akej miery je však jeho prítomnosť

skutočne prísna, mobilnosť mobilná a rovnosť rovnosť? Jeho útok na ústredné miesto tried v modernej spoločnosti je presvedčivý len potiaľ, pokiaľ ich stavia do protikladu k tomu, čo vlastne predstavujú kasty v jeho apriórnom modeli agrárnej spoločnosti. S menším dôrazom anticipuje bežnú námietku, že starý Rím bol agrárnou spoločnosťou, ktorej moc závisela od stupňa otvorenosti a mobility vládnucej elity a od prijímania schopností zdola a zvonku bez prekážok: „Rimania sa veľmi neponáhľali s ponúkaním rímskeho občianstva (cudzincom - pozn. prekl.)“, ale to predsa nerobili ani kapitalisti s kázaním o rovnosti. Gellner útočí na extrémny Kedourieho názor, podľa ktorého je nacionalizmus vynájdená ideológia, ohrozujúca tradície, zvyky, právo a poriadok (balkanizácia, afrikanizácia, arbitrážne stanovené hranice v piesku namiesto všeobjímajúcej cudzej spravodlivosti), ako aj na ďalší extrém, ktorým je intelektuálny zmatok marxistov v súvislosti s nacionalizmom a ich sklon využívať ho politicky. Dopúšťa sa však pritom obrovskej chyby, pretože vôbec neberie do úvahy názory, ktoré stoja medzi týmito dvoma extrémami.

Keď hovorí len o nacionalizme, je to v poriadku; jeho kniha je však trúfalým pokusom obsiahnuť jedinečnosť moderného sveta prostredníctvom naciona-

lizmu. Skutočne asi nie je rozumné myslieť si, tak ako filozofi 18. storočia, že spravodlivá ústava je dostatočným predpokladom vyriešenia akýchkoľvek problémov; či to, že robotníci celého sveta si niekedy uvedomia, že majú viac spoločného s ostatnými robotníkmi než so svojimi spoluobčanmi rovnakej národnosti, ktorí držia opraty moci. Ak však bol moderný štát založený na nacionalizme, je nepravdepodobné, že bude prekvitať vďaka nacionalizmu. Nacionalizmus síce môže byť nevyhnutnou podmienkou modernosti, ale zďaleka nie dostatočnou. V knihe *Thought and Consciousness* (Myšlienka a vedomie) Gellner napísal, že v modernom svete existovali iba dva životaschopné princípy politickej legitimity: princíp, že vládcovia musia mať spoločnú kultúru s ovládanými (napr. nacionalizmus) a princíp, že hrubý národný produkt (HNP) musí vzrastať. Jeho nová kniha, ako sa zdá, vylieva spolu s vodou z vaničky aj dieťa HNP. Hoci odmietať povrchný ekonomický determinizmus, musíme venovať aspoň akú-takú pozornosť špecifickým ekonomickým faktorom. Aj keď sa Gellner samozrejme nehľási ku všetkému, čo sa udialo v mene nacionalizmu a ani si nemyslí, že každý národ môže utvoriť štát (príliš mnoho národov sa ešte stále tlačí pri dverách dejín), mal by nám však povedať viac o nacionalizmoch a

„nacionalizmoch“, ako aj o širokej škále politických možností voľby vo vnútri národného štátu. Nacionalizmus nie je napadnuteľný sám osebe. Možno ho však napadnúť vtedy, keď (tak často) vodcovia hovoria, že tieto možnosti voľby nie sú k dispozícii preto, lebo treba brať ohľad na záujmy národa či jeho upevňovanie.

Chýba tu tiež diskusia o nacionalizme a rasizme, o mýtoch spoločnej kultúry v protiklade k mýtom o spoločnej krvi. Hoci nacionalizmus nebol vynálezom, za rýchlosť jeho šírenia vďačíme z veľkej časti Napoleonovi a taktike dynastií pri popularizácii odporu proti nemu. Niektoré náhodné udalosti sú dôležitými medzníkmi. Naša základná dilema ešte stále odzrkadľuje napoleonský rozpor medzi nacionalizmom, právami človeka, demokraciou, rovnosťou príležitostí a egalitarizmom.

Sú to brilantné, provokujúce a iritujúco neúplné poznámky k tomu, čo mohlo byť veľkou knihou. Je neférové či nemúdre pýtať sa na viac?

Z anglického originálu *The gad-fly and the eagle*
preložil Peter Priadka

2

JOHN DUNN
PRE DOBRO KRAJINY

Times Literary Supplement, 21. október 1983

Terajšia vláda Kambodže (alias Kampučie) navrhuje oslavovať 20. máj budúceho roka ako Národný deň nenávisťi proti predchádzajúcemu režimu Červených Khmérosov, aby si občania navždy zapamätali čierne roky Pol Potovho režimu. Z hľadiska prísne nacionalistických noriem je tu niekoľko nejasností, týkajúcich sa autenticity tohto návrhu. Napríklad skutočnosť, že terajšiu kambodžskú vládu ustanovili a podporujú ozbrojené sily susedného Vietnamu. Mnohé ďalšie štáty preto odmietli uznať kambodžskú vládu ako legítimnú. Na druhej strane je však nesporné, že Pol Potove časy boli strašné. Ved' medzi dnešnou populáciou Kambodže sa sotva nájde zopár duševne zdravých jedincov, ktorí by na to obdobie dokázali zabudnúť.

V porovnaní s minulosťou sú moderné tyranie schopné škodiť v omnoho desivejšej miere než doposiaľ. Tyranovražda už nie je schopná odstrániť hrozbu, ktorú predstavujú. Spôsob nápravy, ktorý je zasa prijateľný, t.j. oprávnený ozbrojený odpor vlastného ná-

roda často, ba dokonca bežne nestačí na zvrhnutie tyrana. Jediným možným spôsobom, ako sa zbaviť moderných tyranov, tak vo východnej Afrike ako aj v juhovýchodnej Ázii, je aspoň dočasné obsadenie krajiny, čo znamená ozbrojenú intervenciu iného štátu. Avšak moderné politické princípy, rovnako agresívne ako staré politické princípy vo veci spravodlivej vojny, majú len veľmi slabé kontúry na to, aby mohli ospravedlniť zahraničný vojenský zásah ako taký. Preto cudzí dobyvatelia robia všetko možné na bagatelizovanie koristníckych stránok tejto svojej roly, kým ostatné štáty reagujú menej na vnútorné výhody, ktoré sa takto podarí dobytej krajine poskytnúť, a viac na verejnú potupu, ktorú invázia predstavuje z hľadiska moderných právnych doktrín. Preto je politicky najvhodnejším riešením, aby ľudia čo najnaliehavejšie verejne prejavovali pocit vlastného ohrozenia a tak sa dožadovali oslobodzujúcej pomoci. Práca Ernesta Gellnera Národy a nacionalizmus sa začína práve tým aspektom modernej doktríny o politickej legitimitate, ktorý najtvrdšie oponuje uznaniu zahraničnej invázie ako politickej pomoci v kladnom zmysle. Nacionalizmus je politický princíp, podľa ktorého by sa politická a národná jednotka mali zhodovať. Teória politickej legitimity vyžaduje, aby etnické hranice nepretínali hranice politické a ďalej aby v rámci jednotlivých štátov rozdelenie moci medzi vládnúcimi a ovládanými nemalo evidentne nacionalistickú povahu. Tam, kde určitá skupina alebo populácia pociťuje silný odpor voči porušeniu tohto princípu, sú city tejto skupiny či populácie nacionalistické; tam zasa, kde kvôli náprave tohto porušenia vznikne politické hnutie, alebo kde sa pokračuje v úsilí triumfálne zabezpečiť naplnenie tohto princípu, ide o nacionalistické hnutie. Nacionalizmus nie je samozrejme jediným moderným politickým princípom; Gellner zdôrazňuje, že tak ako v prípade ktoréhokoľvek iného politického princípu je jeho použitie mimoriadne rozmanité a selektívne. V dávnej minulosti sa nacionalistický princíp ako politický princíp vôbec neuznával: dnes možno sotva pochybovať o tom, že sa stal jedným z najdynamizujúcejších a najsilnejších spomedzi všetkých takýchto princíпов.

Napriek dôležitosti a dynamike svojej politickej roly si však nacionalizmus celkovo nezískal veľa priazne u súčasných politológov. Dôraz, ktorý mnohí moderní myslitelia kladú na kľúčovú úlohu jazyka a jazykového spoločenstva v ľudskej skúsenosti, mu dodáva istú skromnú podporu. Utilitaristickí myslitelia, ako Brian Barry, zdôraznili praktické výhody určovania politických jednotiek vo vzťahu k ľudským zoskupeniam, ktorých členovia pociťujú určitý sklon vzájomne kooperovať a prejavujú určitú schopnosť vzájomnej dôvery.

Avšak dvom najvýraznejším politicky hodnotným moderným koncepciám, utilitaristickej a marxistickej, sa nacionalizmus javil v najlepšom prípade ako bláznovstvo a v najhoršom ako škandál. Z utilitaristického hľadiska je to bláznovstvo, pretože nacionalisti sa hlásia k princípu, priam stvorenému na to, aby sa zrazil s utilitaristickým princípom. Je to škandál, pretože nacionalisti až príliš často predviedli, ako ho vnútiť praxi aj za cenu nesmierneho ľudského utrpenia. Z marxistického hľadiska je to bláznovstvo, pretože iba priepastný omyl môže proletára viesť k tomu, aby sa identifikoval s vykorisťovateľskými vládnúcimi triedami spoločnosti, ku ktorým náhodou patrí, a tak vystupoval proti vykorisťovateľským masám (a vládnúcim triedam) inej spoločnosti. Je to škandál, ktorý Gellner zdôrazňuje s určitou škodoradosťou, pretože v 20. storočí sa proletári tejto chyby dopúšťali veľmi často a nacionalistická politická identifikácia sa ukázala ako politicky omnoho vplyvnejšia a efektívnejšia než proletársky internacionalizmus, ktorého sa dovoľával Marx.

Hoci Gellner chápe nacionalizmus ako smer sústredený na eminentne diskutabilný princíp legitimity, nezaobera sa (ako Elie Kedourie) odsúdením jeho dominancie; skôr sa usiluje vysvetliť ju. Jeho vysvetlenie je dosť jednoduché, hoci ho podáva veľmi erudovane, v zmysle široko chápanej a komplikovane prešpekulovanej komparatívnej sociológie. V histórii ľudskej spoločnosti boli tri hlavné etapy: poľovanie a zbieranie, agrárne hospodárenie a priemyselná etapa. Vzájomne sa líšia spôsobom výroby (Gellner je dosť nemilosrdný voči marxistom, a pritom sám postavil intelektuálny základ svojho výkladu na ekonomickej interpretácii histórie ľudstva, ktorú prvý raz rozpracovali v Škótsku v 18. storočí a ktorej izolovaným a politicky neuvážlivým pokračovateľom je vlastne marxizmus). Poľovníci a zberači v skutočnosti nepotrebujú nijaké doktríny politickej legitimity. Nacionalizmus sa nehodil na to, aby slúžil ako doktrína politickej zákonitosti v agrárnych spoločnostiach s ich strediskami vysokej kultúry a s kultúrne izolovaným ako aj slabo komunikujúcim podriadeným vidieckym obyvateľstvom. Organizácia práce charakterizujúca priemyselnú spoločnosť s jej potrebou pružne vykonávanej, vysoko adaptabilnej práce, si však vyžaduje efektívne rozšírenie všeobecnej gramotnosti na omnoho širšie vrstvy obyvateľstva, rozbiť zaužívané bariéry medzi vysokou a nízkou kultúrou a potrebuje výkonný štát, schopný udržať, slúžiť a chrániť výchovný aparát, ktorý jediný umožňuje a sprostredkuje rozšírenie všeobecnej gramotnosti na široké vrstvy obyvateľstva.

Gellner tento model briskne, ale názorne aplikuje na určitý počet kľúčových prípadov pri formovaní a

rozširovaní moderného nacionalizmu a vyvodzuje z neho niekoľko duchaplných a znepokojivých dôsledkov pre politické a kultúrne charakteristiky priemyselných spoločností. Darí sa mu pomerne úspešne vysvetliť, prečo až donedávna nebol nacionalizmus prijatý v širokom meradle ako politický princíp a prečo mal značný politický úspech v posledných dvoch storočiach. Aj keď niektoré z ponúkaných ilustrácií sú dosť jemne rozlíšené, samotný model je načrtnutý príhrubo a aplikovaný príliš *staccato* na to, aby bolo jasné, do akej miery má nádej vysvetliť nacionalistické vášne a ich ideologické odozvy. V protiklade s nedávno publikovanou prácou *Imagined communities* od Benedicta Andersona, sa Gellner veľmi neusiluje vysvetliť odhodlanie moderného obyvateľstva s neskrývanou ochotou umierať po státisíoch v mene svojej krajiny (a jej často takých odporných vládcov) ako to bolo v prípade Iránčanov a Iračanov, Vietnamcov a Kambodžanov, a dokonca v skromnejšej miere u Argentínčanov a Britov. Gramotnosť a kultúrne možnosti zaiste nesmierne ovplyvňujú ekonomické možnosti moderných populácií. Ale ťažko si predstaviť, že niekto s vášnivým presvedčením zomiera za prístup k lukratívnejším oblastiam trhu práce. Tu je na rozdiel od Andersonovho vášnivého, ba až citlivého záujmu o súvislosti medzi osobnou identifikáciou a konkrétnou kritickou situáciou Gellnerov výpočet až priveľmi dvojrozmerný. Nie je totiž vôbec jasné, či kontrast medzi agrárnou a priemyselnou spoločnosťou historicky a geograficky harmonizuje s výskytom nacionalistických emócií či dokonca hnutí. Lahko by sme mohli totiž preceňiť súčasné geografické rozšírenie „priemyselnej spoločnosti“, najmä v Ázii, Afrike a dokonca v Latinskej Amerike. Ťažko hovoriť o niečom podobnom napr. v súčasnom Čade, na území trochu vzdialenejšom od núdzového letiska a reštaurácií v Ndžamene - hoci aj tu sú aspoň dve nacionalistické hnutia a ich priatelia zo zahraničia, ochotní pomôcť.

Aj keď Gellnerov model sotva môže stačiť na vysvetlenie histórie nacionalizmu a málo tiež pomáha chápať tie stránky, ktoré potrebujeme skutočne pochopiť, autor tvrdí, že lepšie ako ktokoľvek pred ním vysvetľuje, prečo je nacionalizmus takým dôležitým princípom politickej legitimity dneška. *Národy a nacionalizmus* je hutné a impozantné dielo: no hoci je produktom veľkej intelektuálnej energie a vedomostí pôsobivého rozsahu, nie je veľmi úspešné. Gellnerovi sa nedarí do veci transponovať skvelú a povznášajúcu silu vlastnej osobnosti. Kniha je miestami duchaplná, ale takmer ustavične žoviálna. Autorove argumenty sú tiež často priveľmi nesúvislé a nedomyšlené na to, aby boli vo svojom celku jasné alebo úplne presvedčivé.

Hlavnou slabinou práce ako celku je však to, že sa v nej nepodarilo formulovať jasný a presný zmysel toho, čo sa usiluje vysvetliť.

Z anglického originálu *For the good of the country*
preložila Dana Matejovová

ERNEST GELLNER S KARLOM POPPEROM

3

**PIERRE WATTER
ŠTÁT A NÁROD
(PIERRE WATTER VÍTA RADIKÁLNE NOVÚ
POLITICKÚ TEÓRIU)**

The Times Educational Supplement
16. marec 1984

Ako uvidíme, normálna recenzia nie je namieste tam, kde sa hovorí o novej, originálnej teórii. V rámci vymedzených hraníc môžem urobiť len istý náčrt, ktorý však len sotva vzbudí sympatie.

Po prvé si povedzme, že Gellnerove argumenty sú presvedčivé a súvislé, ich prezentácia je jasná, rázna a odvážna. Náznakom dogmatizmu sa nebolo možné vyhnúť, nakoľko je nevyhnutný pri prvom predstavení niečoho nápadne nového; predstavuje isté kvantum náboja agresie, ktorý je potrebný pri presadzovaní niečoho nového a pri súčasnom odsúvaní dominujúceho ortodoxného názoru na vedľajšiu koľaj.

Gellner považuje nacionalizmus za pocit, ktorý vzniká medzi ľuďmi vtedy, keď všetci spolu, vládnucci aj ovládaní, nielenže majú spoločnú kultúru (v antro-

pologickom význame slova), ale navyše sú si toho aj vedomí. Toto vedomie je možné, tak ako existencia spoločnej kultúry, len vtedy, ak existuje isté špecifické spoločenské usporiadanie. Toto usporiadanie je nevyhnutným výsledkom, ako aj v istom zmysle jednou z nevyhnutných podmienok vývoja a šírenia (nie vzniku) industrializácie. Industrializácia je teda možno iba veľičinou, potrebnou na vznik a všeobecnú akceptáciu tohto usporiadania v spoločnosti.

Tieto podmienky možno stručne opísať takto: všeobecná gramotnosť; horizontálna a vertikálna mobilita (odstránenie prísnych, kasty formujúcich privilégií, ktorých existencia bola charakteristická pre predindustriálnu spoločnosť, pričom boli odstránené z tých najpraktickejších dôvodov); spoločenská komunikácia prostredníctvom spoločného jazyka; štandardizácia spoločenského života; rozdiely sú v podstatnej miere výsledkom výberu z obmedzenej škály možností daných spoločnosťou ako celkom, ktoré využívajú, či pri najmenšom môžu využívať všetci jej členovia (namiesto vnútorných determinantov triednych rozdielov, ako doteraz); nutnosť zarábať si na živobytie, týkajúca sa všetkých, vládnucich aj ovládaných bez rozdielu; a výsledná anonymita, alebo absencia skutočnej individuality, ktorá umožňuje zameniteľnosť úloh podľa technologických (a následne industriálnych a sociálnych) požiadaviek, akými sú (novo definovaná) deľba práce, vznik nových zručností a zánik starých, atď.

Práve tieto všeobecne platné podmienky možno považovať za nevyhnutné a zvlášť cenné pri uspokojovaní základných potrieb ľudského života a očakávaní jeho stáleho zlepšovania (v zmysle viac kvantitatívnom než kvalitatívnom). Práve tieto podmienky vytvárajú atmosféru, kde vzniká pocit spolupatričnosti ku komunite, charakterizovanej presnou a špecifickou homogenitou. Tento pocit spolupatričnosti podnecuje vznik nacionalizmu a živí ho. Nacionalizmus je teda *sui generis* výlučný a Gellner túto okolnosť bravúrne využíva pri diskusii o jeho dnešnom bujnení.

Podmienky, ktoré plodia nacionalizmus, súčasne spôsobujú, že usporiadanie, ako aj vnútorná a vonkajšia ochrana spoločnosti, sa stávajú špecifickými profesiami. Táto okolnosť spočíva v ich novom zmysle byť v podstate iba jedným aspektom spoločenskej deľby práce v rámci schopností a dosahu všetkých členov spoločnosti; a nie v ich doterajšom zmysle byť ochrancom niektorej triedy či kasty, ktorá svoje výsadné postavenie získala rodom alebo inak a ktoré je obmedzené len na túto časť spoločnosti. Tieto profesie vo viacerých formách (polícia, justícia, vláda ústredná a lokálna, atď.) tvoria štát. Pokiaľ sa ich poriadkové a ochranné aktivity týkajú celej spoločnosti, tvoria a št-

rukturujú takúto spoločnosť ako jeden politický organizmus, či národ. Nacionalizmus sa potom stáva politickým vyjadrením viery, že jednota štátu a národa je v poriadku, že tak to má byť, že tí, ktorí žijú v dosahu poriadkovej a ochrannej autority štátu a majú definovanú spoločnú kultúru, majú byť práve preto odlišitelní od všetkých ostatných ľudí (či už v danom štáte, či mimo neho) ako príslušníci národa a podľa tohto znaku identifikovateľní.

Tento fenomén je nový a špecifický v industriálnej spoločnosti. Nebol a ani nemohol byť vlastný predchádzajúcim dejinám, pretože iné spoločenské usporiadanie nevytvorilo potrebu jeho vzniku. Sociálne rozdiely boli v takejto spoločnosti druhoradé, nebrali ohľad na etnickú rôznorodosť, boli jednoducho transnacionálne. Spoločná identita vládnucich a ovládaných, vyjadrená prostredníctvom nacionalizmu, nemohla v takýchto podmienkach vzniknúť. Toto je Gellnerov hlavný argument.

Túto prostú úvahu (ktorá vzhľadom na svoju stručnosť nemôže byť presná) dopĺňa Gellner úvahami a hodnoteniami, ktoré s ňou súvisia; výsledný obraz modernej spoločnosti dáva do protikladu s dovtedy existujúcou spoločnosťou, štruktúrou potrieb a konkrétnymi možnosťami, ktoré opätovne opisuje.

V recenzii by malo zvyčajne nasledovať porovnanie s inými koncepciami nacionalizmu, aby vznikol priestor na porovnanie ich relatívne zhodných prvkov, keďže sa domnievame, že sa všetky zaoberajú tým istým fenoménom. Skúmali by sme, do akej miery korešpondujú s realitou, ktorou sa zaoberajú. Toto je však úplne nemožné vtedy, ak ide o radikálne novú teóriu. Takáto teória neinterpretuje, ale tvorí. Svet, ktorý ponúka, je nový, a základné skutočnosti, ktoré vytvára, sú zrozumiteľné len z jej hľadiska a špecifické len pre túto teóriu. Navyše, keďže takáto teória je v rámci svojho dosahu vyčerpávajúca, zistíme, že skutočnosti, ktoré sa zdajú menej významné vzhľadom k teórii či teóriám, a teraz sú nahradené novou teóriou, budú vystupovať v zmenenej forme a so zmeneným obsahom a sú podobne ako táto teória, bez ohľadu na to, že sa objavujú aj predtým, radikálne nové.

Na tomto mieste sa strácajú všetky spoločné znaky, umožňujúce hodnotiace stanovisko; tieto teórie sa nezaobierajú totožným fenoménom. Možno povedať, že neexistujú žiadne natoľko závažné a dôležité vnútorné spoločné faktory, ktoré by umožňovali zhodnotenie Gellnerovej teórie bežnou komparatívnou metódou. Teória, alebo výskum reality, je nástrojom porozumenia a možného pôsobenia. Ak sa na tento účel vyrobí nový nástroj, znamená to (v tomto kontexte), že pre toho, kto ich vyrobil boli existujúce už nepostačujúce.

Porovnanie nového a starého si vyžaduje, aby niekto stanovil, ktoré z nich v skutočnosti funguje lepšie (bez ohľadu na to, ako rozdielne sa táto skutočnosť môže obojom porovnávaným javiť); vyžaduje si existenciu rovnakého objektívneho kritéria. Gellnerova teória zatiaľ nemala dostatok času preukázať, nakoľko účinným nástrojom je, čo znamená, že spomínané objektívne kritérium pre ňu ešte stále chýba.

V tejto teórii sú niektoré aspekty, ktorých platnosť je podľa mňa sporná. Čiastočne pramena z vysokého stupňa abstrakcie, ktorá je vlastná každej veľmi všeobecnej teórii, čiastočne tiež z okolnosti, že vznik takejto teórie je nevyhnutne sprevádzaný istým stupňom slepoty, ktorá autorovi umožňuje vidieť iba to, čo treba, a to jasne a precízne, pričom stupeň slepoty je tým väčší, čím vyčerpávajúcejšia je teória. 'Vytváranie' nového sveta a koncentrácia, ktorá je k tomu potrebná, sú sami osebe príčinami oslabenia schopnosti simultánne vnímať inú skutočnosť, iný svet, zásadne odlišný od tohto. Tieto otázky však nemožno prebrať v stručnom pojednaní; o ich legitimitu a správnosti teda ešte treba rozhodnúť.

Vytvorenie radikálne novej teórie takéhoto rozsahu, s možno dosiaľ nepoznaným východiskom pre písanie nových dejín (v perspektíve a retrospektíve), je bez ohľadu na všetky pochybnosti veľkým a vzrušujúcim činom, hodným najvyššieho ocenenia.

Z anglického originálu *State and nation, Pierre Watter welcomes a radically new political theory*
preložil Peter Priadka

4

WILLIAM W. HADDAD

American Historical Review, roč. 90
február 1985

Z času na čas sa objaví dôležitá kniha, ktorá nás originálnosťou svojej teórie prinúti vnímať dejiny po novom. Ernest Gellner je autorom takéhoto diela. Tí, čo sa zaoberajú nacionalizmom, budú sa musieť dôkladne oboznámiť s novou interpretáciou príčin vzniku nacionalizmu a s názorom, že väčšina dovtedajších vysvetlení sú vo veľkej miere mýty.

Gellner je plodný autor, považovaný za dôležitú intelektuálnu osobnosť v oblasti interpretácie súčasnej spoločnosti. Hoci je povolaním filozof, písal aj o dejinách, sociológii a antropológii. Toto je prvá kniha v sé-

rii *Nové pohľady na minulosť* (New Perspectives on the Past), ktorú redakčne pripravuje R. I. Moore. Gellner tvrdí, že všeobecne platí stereotyp o nevyhnutnej príslušnosti každého jednotlivca k určitej spoločnosti alebo národu. Trvá na tom, že tento názor je mylný. Skutočnosťou je, že industriálny štát podporuje nacionalizmus, aby vytvoril homogénnu spoločnosť, ktorú potrebuje pre vlastnú prosperitu.

„Národy ako prirodzený, Bohom daný spôsob triedenia ľudí, ako vrodené, hoci dlho odkladané politické určenie, sú mýtom; nacionalizmus, ktorý sa niekedy zmocní už existujúcich kultúr a mení ich na národy, niekedy si vymýšľa a často zničí už existujúce kultúry: 'toto' je skutočnosť“ (s.48-49).

Aby sme pochopili, prečo sa nacionalizmus objavil v posledných dvoch storočiach, Gellner skúma najskôr predindustriálnu, agrárnu spoločnosť. Vyznačovala sa malým počtom príslušníkov elity (držiteľov moci) a masou negramotných ľudí, podliehajúcich moci. Ako sa agrárna spoločnosť menila na priemyselnú, bolo treba čoraz viac gramotných a mobilných občanov, ktorí by hovorili spoločným jazykom a uznávali rovnaké kultúrne hodnoty. Industriálna spoločnosť je zložitá a vyžaduje všeobecne vzdelanú populáciu, ktorá môže flexibilne meniť miesto a vykonávať funkcie, potrebné pre úspešný chod štátu. V takomto prostredí rastie nacionalizmus úmerne k zvyšujúcej sa myšlienkovej a mravnej homogenite populácie.

Pre rast národného uvedomenia je podstatný štátny systém vzdelávania. Pedagóg odovzdáva hodnoty, spoločné všetkým občanom. Z toho vyplýva, že najdôležitejšou vlastnosťou moderného národného štátu nie je jeho monopol moci, ale monopol na všeobecne uznávané vzdelanie. Gellner z toho vyvodzuje, že rast nacionalizmu nemožno vysvetľovať kultúrnym vývojom, ako sú nevýrazné literárne obrodenia à la George Antonius. Toto je romantický nezmysel. „Ludstvo sa nezvratne upälo na industriálnu spoločnosť“ (s. 39) a nacionalizmus je jedným z jej produktov.

Možno namietat, že nacionalizmus existoval a existuje v mnohých neindustriálnych štátoch. Význam recenzovanej knihy spočíva v tom, že opisuje, čo sa stalo v západnej Európe a okolitých krajinách. Keď však autor interpretuje napríklad čínsku skúsenosť, už nie je taký presvedčivý. Hoci Gellnerova monografia nedáva konečnú odpoveď na otázku rastu nacionalizmu, potvrdzuje, že problém zostáva naďalej otvorený. Teším sa na polemickú diskusiu.

Z anglického originálu preložila Viera Rybárová

5

CHARLES TILLY

Journal of Modern History, roč. 57
september 1985

Gellner uvádza svoju pozoruhodnú štúdiu nacionalizmu známym, no prehliadaným postrehom: národy nie sú prirodzené celky, ale spoločenské konštrukty. Národ je spoločenstvo ľudí, ktorí zdieľajú spoločnú kultúru - „systém znakov, predstáv, spôsobov správania a komunikácie“ - a uznávajú, že ju zdieľajú. Podľa Gellnera, sú iné spoločenské formácie buď ľahostajné ku spoločnej kultúre, alebo dokonca voči nej nepriateľské, industriálna spoločnosť vyžaduje spoločné systémy komunikácie, ustanovuje ich pomocou formálneho vzdelávania, a tak napomáha utvárať národy. Mimo industriálnej spoločnosti koexistuje množstvo ostrovov a prúdov so spoločnou kultúrou; práve pre ich mnohorakosť a vzájomné prelínanie by sa iba malá menšina existujúcich systémov komunikácie a správania mohla v zásade zhodovať s národnými štátmi.

Z hľadiska jednotlivej kultúrnej skupiny sú však prednosti ovládnutia najmocnejšej organizácie našej doby, národného štátu, veľké. Tieto výhody podnecujú hľadanie vnútorného a vonkajšieho uznania určitej spoločnej kultúry ako autentickej, životaschopnej, ktorá si zasluhuje vlastný štát. Otázkou potom nie je, či a ako si už existujúce organizované národy utvoria vlastný štát. Kľúčové otázky sú: po prvé na ktorej z veľkého množstva možných platforiem spoločnej kultúry sa ľudia naozaj zmobilizujú a po druhé ktorí z tých niekoľkých zmobilizovaných uchádzačov sa budú v konečnom dôsledku hodiť pre tento štát.

Gellner čerpá argumenty hlavne z Maxa Webera. Majú funkcionalistické vyhotenie: ak vezmeme do úvahy, že ľudia na celom svete sú zainteresovaní na industriálnej spoločnosti, na výrobných systémoch založených na rozmachu vedy a technológii, štát nemôže existovať bez extenzívnej deľby práce, mobility a inovácií. Uvedené znaky si vyžadujú občanov s vhodným racionálnym, usporiadaným a výkonným vzťahom k životu. Dôsledkom je systém, v ktorom rodina a malé komunity už nepripravujú nové generácie na to, aby zotrvali na pôvodných miestach. Naopak, výchova a vzdelávanie sa uskutočňuje dvomi smermi: školy a iné socializačné inštitúcie podporujú univerzálnu pripravenosť zaobchádzať so zložitými javmi a zmenami a veľké organizácie dohliadajú na prípravu pre špecifické

ké úlohy. Príprava na špecifické úlohy predpokladá univerzálnu pripravenosť. Vodcovia štátov teda prostredníctvom vzdelávania podporujú vytváranie vhodných postojov.

Tu končí funkcionalizmus a argumentácia sa stáva zaujímavejšou. Gellner pridáva dva dôležité prvky. Obidva sa javia ako dôsledky práve opísaného homogenizujúceho, racionalizačného procesu: tendencia každého štátu spájať sa iba s jedinou relatívne koherentnou jazykovou kultúrou a významné zvýhodnenie nositeľov kultúry, ktorá sa stáva prostredím štátu. Takáto situácia je zdrojom boja o dominanciu jednej alebo druhej kultúry v rámci daného štátu, alebo za vytvorenie štátu zodpovedajúceho danej kultúre. Uvedené dve alternatívne formy nacionalizmu sa teda koncentrujú v raných fázach vývoja industriálnej spoločnosti.

Gellner znásobuje dichotómie a taxonómie. Rozlišuje, napríklad, aj medzi „raným“ nacionalizmom, typickým pre vykorenené, pôvodne vidiecke spoločenstvá, založenom na izolácii od komunikácií dominantnej industriálnej spoločnosti a medzi „neskorým“ nacionalizmom, typickým pre kultúrne asimilovanú populáciu, ktorá je vylúčená z rovnoprávneho členstva v dominantnom spoločenstve na základe farby pleti alebo kvôli inej prekážke. Nakoniec skladá dichotómie do takmer nepreniknuteľnej klasifikácie, obsahujúcej osem komponentov, „spoločenských situácií vyvolávajúcich nacionalizmus a tých, ktoré maria nacionalizmus“ (s.94). Uvedená schéma je založená na protiklade áno/nie vo vzťahu k potenciálnej moci národa, vzdelaniu a spoločnej kultúre - „tri faktory, ktoré sú podstatné“ (s.97). Tak židia, Gréci, Arméni, Pársiovia, Ibovia, zámorskí Čiňania a Indovia vytvárajú nacionalizmus diaspóry na základe bezmocnosti, nadpriemerného vzdelania a kultúry, ktorá sa odlišuje od hostiteľskej.

Hoci Gellner vychádza z veľkého množstva rozličných kultúr - najmä z islamského sveta - jeho teória nechce byť ani historickou analýzou ani súborom jednotlivých prípadov. Autor nezaprie filozofické vzdelanie. Postupuje krok za krokom pomocou argumentov, najprv uvedie základnú myšlienku a až po nej zopár príkladov. Gellnerove *Národy a nacionalizmus* a *Európa a ľudia bez dejín* (Europe and the People without History) od Erica Wolfa prezentujú názor, že národy sú novodobé výtvoary, ktoré vznikli interakciou silných štátov s rôznorodým obyvateľstvom - v žiadnom prípade nie sú totožné s „kultúrami“, ktoré popisali západní etnografi, keď obchodníci a vojaci rozširovali vplyv Európy do celého sveta. Gellner však venuje málo pozornosti mechanizmu vzniku štátov a svoju po-

zornosť zámerné nesústreďuje na kapitalizmus (ktorý je stredobodom Wolfovej argumentácie), ale na industrializmus. Okrem veľmi všeobecného zasadenia nacionalizmu do obdobia industriálnej spoločnosti, ne snaží sa rekonštruovať poradie, časovú následnosť alebo vzájomnú súvislosť rôznych vln vzniku štátov. Dôsledkom toho je abstraktný, nehistorický charakter práce.

Gellner vynikajúco komentuje kontrast medzi agrárnou a industriálnou podobou moci. „Až v našej modernej spoločnosti, keď sa každý stáva aj mamelukom aj pisárom“, hovorí Gellner, „môže každý pracovať ako úradník a nemusí pritom byť fyzicky alebo spoločensky vykastrovaný. Teraz sa môžeme spoľahnúť, že ľudia budú dodržiavať pravidlá, ktoré boli v agrárnom spoločenstve politicky nevhodné a netypické, ale v našej spoločnosti prevládajú a sú akceptované. Dnes sme všetci vykastrovaní a žalostne spoľahliví. Štát nám môže dôverovať, že si splníme povinnosti a nemusí z nás najprv spraviv eunuchov, kňazov, otrokov alebo mamelukov“ (s. 102). Z tejto domestikácie, hovorí Gellner, pochádza typická schopnosť industriálnej spoločnosti splodiť národy a národnosti z prekvapujúcej škály menších. Jeho svieži pohľad si zaslúži serióznym historickým výskum.

Z anglického originálu preložila Viera Rybárová

